

Cian á thógaint díom

Máire Mhac an tSaoi

Do mheabhair is mó anois a bhraithim uaim –
Ní cuí dhúinn feasta cumann rúin an tsúsa –
Cleamhnas na hintinne, ná téann i ndísc,
A d'fhág an t-éasc im' lár, an créacht ná dúntar.

An mó de bhliantaibh scartha dhúinn go beacht
Roimh lasadh im' cheann don láchtaint seo
'taibhríodh dom?

Téann díom, ach staonfád fós den gcomhaireamh
seasc,

Altaím an uain is ní cheistím an faoiseamh.

Mílse ár gcomhluadar d'fhill orm trém' néall,
Cling do chuileachtan leanann tréis na fise,
Do leath ár sonas tharainn mar an t-aer,
Bheith beo in éineacht, fú gan cnaipe 'scaoileadh.

Do cheannfhionn dílis seirgthe i gcré
An t-éitheach, is an fhíre an aising ghlé.

Teanga agus Tuath: Ruairí Mac Easmainn agus Iarthar na hÉireann

Séamas Ó Stocháin

Cúlra

CHÁIN Ruairí Mac Easmainn an scoláfocht a fuair sé, toisc
na faillí a déineadh i stair na hÉireann agus sa Ghaeilge.
Ina ainneoin sin, do dhearbhaigh a chol ceathar, Gertrude
Bannister, go raibh sé de nós aige a bheith ag léamh leis faoin
stair agus go ngreamaíodh sé ar fhallaí a sheomra sleachta as
nuachtáin faoi imeachtaí na tíre. Tá a fhianaise seo le fáil ó na
dánta a scríobh sé, nuair ba dheágoir é, faoi leithéid Eoghain
Rua Uí Néill, Ruairí Uí Mhórdha, Chlann Mhic Dhombhaill
Aontroma agus cathanna ar nós na Binne Boirbe agus An Átha
Bhuí.¹

Ó 1884 (nuair a bhí sé naoi mbliana déag d'aois) go dtí
1903 d'oibrigh sé in áiteanna éagsúla san Afraic, cuid mhaith de
mar fhostaí do Rialtas na Breataine. Mar chlabhsúr ar an obair
sin rinne sé iniúchadh agus scríobh sé tuarascáil faoin bhfor-
éigean sa Chongó, a ghabh le ceannsó na tíre úd. Chuir sé an
tuarascáil le chéile i Londain i bhfómhar na bliana 1903 agus
foilsíodh í i mí Feabhra 1904. Lean sé leis ag gníomhú ar son
phobal an Chongó go dtí gur imigh sé go dtí Santos, sa Bharasil,

i 1906. Ach ba sa tréimhse seo, chomh maith, a athmhúscloíodh a shuim i stair agus i stádas na hÉireann.

Mar chuid den athrú seo a tháinig air, chuir sé aithne ar dhornán ban agus fear, a bhformhór as tuaisceart na tíre, agus Protastúnaigh lena chois, a bhí gníomhach san athbheochan chultúrtha a bhí ag borradh in Éirinn ó dheireadh na naoú haoise déag. Léirítear dúinn conas a spreagadh a shuim sa Ghaeilge, mar shampla, i litir a scríobh sé ar an 5 Márta 1904 chuig John Hughes, fear a casadh leis ar oileán Madeira sa bhliain 1903. Dúirt sé le Hughes:

I had not much acquaintance with the gaelic movement in Ireland until last month when I was fortunate enough to come across at two country houses (one in Cork, the other in Antrim) I was visiting, ladies in touch with the movement, and from them I learned how deep was the interest growing in this effort to keep alive and extend Irish influences and thought.²

Cé nár ainmnigh sé iad, is léir gurb iad Louisa Farquharson agus Íde Mac Néill a bhí i gceist.

Chuir sé aithne ar Louisa Farquharson i Feabhra 1904, nuair a thug sé cuairt ar an Tiarna Ennismore, cara leis óna sheal i Lourenço Marques. Bhí Ennismore ag fánacht ag an am i dtreach a athar, an Tiarna Listowel, in Convamore, Ballyhooley, Co. Chorcaí.³ Tháinig Louisa Farquharson go hÉirinn 'with the Cadogans as Lady Cadogan's Lady-in-waiting,' a dúirt Mac Easmainn le cara, níos déanaí. Aontachtaí ab ea í ag an am, ar sé, ach mhaígh sí leis 'that she had not been a year in Ireland before

she perceived the necessities of the case. But she came without prejudices, without an axe to grind, or self interests to 'preserve'.⁴ Náisiúnaí Albanach ab ea í ina dhiaidh sin, a bhí ina ball agus ina Taoiseach ar Chomunn Gaidlig na Lunnainn (Londain). Scríobh Mac Easmainn agus í féin chun a chéile sna blianta 1904 agus 1905 faoi chúrsaí litríochta agus teanga agus, ag deireadh a shaoil, rinne seisean tagairt don tionchar a bhí aici air.⁴

Chuir sé aithne ar Íde Mac Néill blianta fada roimhe sin, ach tháinig borradh nua ar an gcaradas, nuair a d'fhill sé ar thuaisceart na tíre go luath i 1904.⁵ Ar 3 Márta scríobh sé chuig John Clark ('Benmore'): 'Miss McNeill gave me your address, and I send you the enclosed which perhaps you may care for your *Fear an Ghleanna*. I saw your paper at Cushendun, and I admired it greatly. . . . Mhíneigh sé do Clark go raibh sé ag cabhrú le feis a eagrú don 30 Meitheamh. Iniata sa litir bhí dán gairid leis faoi chúlu na Gaeilge:

It is gone from the hill and the glen
The strong speech of our sires;
It is sunk in the mire and the fen
Of our nameless desires.

Like the flicker of gold on the whin
That the spring breath unites
It is deep in our hearts and shall win
Into flame where it smites . . .⁶

Nuair a scríobh sé chuig John Hughes ar 5 Márta, dtúirt sé leis:

I was present a few days ago at a meeting in Cushendall in the Glens of Antrim called for the purpose of organising a Feis of the Glens in the summer. The Feis has been fixed for 30th June in Glenariffe—and I trust it may do something to knit together in that part of Antrim the growing sentiment of love for the ideals and hopes of Ireland.

An chéad fheis i nGleannna Aontroma a bhí faoi chaibidil aige agus bhí sé féin gníomhach ar an gcoiste eagar. Is tríd a chuir sé aithne ar dhaoine eile a bhí sáite, slí nó slí eile in imeachtaí náisiúnta, cúrsaí teanga san áireamh. Ina measc bhí Margaret Dobbs, Alice Milligan, Joseph Campbell (Seosamb Mac Cath-mhaoil), Francis Joseph Biggar, Eoin Mac Néill, Máire Hurton, Col. R.G.J. Berry, Stephen Gwynn, Horace Plunkett, Bulmer Hobson agus Evelyn Gleeson (de Chuallacht Dún Emer).

Ó 1904 go dtí 1914, nuair a d'fhág sé Éire le dul go dtí na Stáit Aontaithe agus an Ghearmáin, thug Mac Easmainn tacaíocht do réimse fairsing eagraíochtaí Gaeilge. Formhór an ama seo bhí sé lonnaithe i Meiriceá Theas agus é gnóthach lena dhualgaisí mar chonsal, go háirithe nuair a bhí feachtas an Putumayo idir lámha aige. Cúnamh airgid agus litreacha misnigh, mar sin, is mó a tháinig uaidh d'imeachtaí Gaeilge. Bhí ballraíocht aige san Irish Texts Society agus thug sé síntiús do Scoil an Ard-Léinn Gaeilge; bhí sé ina bhall de Chonradh na Gaeilge agus d'fhreastail sé ar an Oireachtas i mBaile Átha Cliath i 1905; chuir sé síntiús do Choláistí Gaeilge i gConnacht agus i gCúige Mumhan (sa Rinn agus i mBéal Átha an Ghaorthaidh); chuir sé leabhair chuig múinteoirí Gaeltachta agus síntiús agus nóra tacaíochta chuig O'Neill Lane don fhoclóir aige; i 1910

thacaigh sé leis an bhfeachtas chun aitheantas a fháil don Ghaeilge san Ollscoil Náisiúnta agus leis an chiste don Athair Ó hÍcí ó Mhaigh Nuad; níos gaire dá áit dúchais, thacaigh sé le hiarrachtaí an Ghaeilge in Oileán Reachrainn a neartú, tré aigead a chur ar fáil do Chisde Mhúinteora Reachrainn.⁷

Ach is léire is féidir an dlíseacht a bhí aige don teanga a thuiscint ach féachaint ar thrí mhír éagsúla ina shaol: turas a thug sé ar Árainn agus Tamhain i 1904; an tacaíocht a thug sé do Choláiste Uladh i gCloich Cheann Fhaoilaidh ó 1906 ar aghaidh; agus an cinneadh a rinne sé i leith Chonamara nuair a bhuail an fiabhras an ceantar i 1913. Sula bhféachaim orthu san, áfach, ní miste léargas gairid a thabhairt ar an gceangal a chonacthas dó a bheith idir teanga agus carachtar an náisiúin.

Teanga agus Anam na Tíre

Bhí dlúthcheangal idir tír agus teanga san íomhá de náisiún a ghabh le dlíseacht nua Mhic Easmainn d'Éirinn ó 1904 ar aghaidh. I mí Dheireadh Fómhair 1905 scríobh sé mar a leanas san *Northern Whig*:

The spirit evoked by the appeal to patriotism, which the Irish language makes, finds expression today in many earnest efforts to better the lot of Irishmen in their native land. The Gaelic League systematically seeks to arrest the drain of the country's life through emigration by inculcating a spirit of self-help and self-reliance—qualities eminently dear to Englishmen.⁸

Roimhe sin, nuair a bhuail an flosc don teanga é den chéad uair, cheap sé scéim scoláireachtaí don Ghaeilge. Thóg sé nod ó phlé

poiblí a bhí ar siúl d'fhonn dealbh a thógáil in onóir John Mandeville i mBaile an Mhistréalaigh i gContae Chorcaí.⁹ Mheas sé go dtacódh Mandeville féin le 'Scoláireacht John Mandeville do Theanga Náisiúnta na hÉireann' a chur ar fáil, is é sin 'dealbh bheo' seachas píosa de chloch. Mhaígh sé, le tagairtí don Ath. Ó Duinnín agus d'Easpag Chill Ala, gurb í príomhfhadhb an iarthair ná slánú na teanga. Thabharfadh an scéim scoláireachtaí spreagadh suntasach chuige seo, dar leis, mar go n-íocfadh sí fiacha scoláirí do choláiste tríú leibhéal. Ó bhunmhaoin de £700 thiocfadh ús bliantúil de £25. Maidir leis an teanga, dúirt sé:

Ireland will be dead if the soul of the race, which was Ireland for 3000 years, passes away . . . no after-growth of prosperity, material wealth, instruction or commerce—no conquest of things of the body—can make this soulless land Ireland.

Cuid de thábhacht na teanga ná gur léas í ar sheananam na hÉireann:

The passing of the tongue of Gaeldom brings with it the extinction not only of an ancient language possessing the oldest vernacular literature in Europe, but of a national character, without which the race of men will be poorer and Ireland will indeed be 'the field of the stranger'.

I measc an phobail a raibh an Ghaeilge mar ghnáth-theanga acu:

The old literary imagination still held the land—the songs of the Munster poets mingled, in every cottage, with the old heroic themes of Finn and Oscar, Diarmid and the sons of

Usnach. A people bred on such soul-stirring tales, linked, by a language 'the most expressive of any spoken on earth', in thought and song and verse with the very dawn of their history, wherein there moved as familiar figures men with the attributes of gods—great in battle, grand in danger, strong in loving, vehement in death—such a people could never be vulgar, could never be mean—could never be illiterate, although innocent of pot-hook and hanger.¹⁰

Árainn agus Tambain, 1904

Tar éis dó filleadh ó chuairt ar Lisbon, áit a raibh post mar chonsal beartaíte dó, thug sé aghaidh ar iarthar na hÉireann i mí Mheán Fómhair 1904. Chuaigh sé ar dtús go hÁrainn. Thug Tomás Ó Flaithearta, deartháir Liam Uí Fhlaithearta, cur síos ar an turas seo ina dhírbeathaisnéis:

Directly opposite Gort na gCapall is the village of Oatquarter, where in the old schoolhouse, now a ruin, David O'Callaghan taught me to read and write my native language thirty years ago. My most treasured recollection of Oatquarter national school is the memory of Roger Casement, tall and thin, his black beard accentuating the pallor of his countenance. I believe he was British Consul at Lisbon at the time. He visited the school house and told the teacher he would like to know if he had a pupil who could grind his way through Eoghan Ó Neachtain's column in the *Cork Examiner*. The teacher fondled his luxuriant brown beard and smiled. 'Indeed I have,' he said. I was called to the front and came out of the test with drums beating. Sir Roger

gave me half-a-crown, and afterwards sent me three books: *The Story of Ireland*, by A.M. Sullivan; *Séadna*, by Father O'Leary; and *Fairies at Work*, by William P. Ryan, then the editor of the *Irish Peasant*. The two latter books were in Gaelic. Later Sir Roger planned to send me to Summerhill College, Sligo, but fate intervened and the project fell through.¹¹

Caitheadh gur phléigh Mac Easmainn cás Uí Fhlaithearta le Máire Hutton, mar, le linn dó a bheith i Lisbon don tarra huair, scríobh sé chuici, ag rá 'I am not settled in Lisbon yet—and the Aran boy must wait till I get a house first.'¹² Ach bhí air filleadh abhaile arís, le dul faoi scian an turas seo, agus do scríobh múinteoir na scoile, Daithí Ó Ceallacháin, i mí Eanáir 1905: 'Tomás,' a dúirt sé, 'was very sorry for your illness.' Thug an Ceallachánach tuairisc dó ar mhac léinn cliste eile agus faoi mar a bhí ag eirí leis féin leabhair a fháil ó Chonradh na Gaeilge.¹³

Ag filleadh dó as Árainn, bhog sé ar aghaidh go Tamhain, ar an gcósta ó dheas ó charthair na Gaillimhe. Chuala sé trácht ar Thamhain, dúirt sé le Dubhglas de h-Íde i litir den 4 Deireadh Fómhair, in alt sa *Chlaidbeamb Solais* roinnt seachtainí roimh ré. Nuair a d'fhill sé as Árainn, chas sé le Cumann Aistearí Tamhan sa Ghaillimh. Bhíodar ann le dráma, *An Dochtúir*, agus chuaigh sé féin ar aghaidh go Tamhain le húdar an dráma, Séamus Ó Beirn. Nuair a bhí sé i dTamhain, mar aoi ag muintir Bheirn, cuireadh in aithne é do bhainisteoir na scoile acu, an tAth. Kean, a thug cur síos ar an fhadhb a bhí acu. Bhíodar tar éis an múinteoir scoile a chailliúint agus bhí drochbhair ar an scoil féin. Bhí an Bord Náisiúnta [um Oideachas] sásta dhá dtrian de

chostas deisiúcháin a chur ar fáil, ach d'fhág san £80, suim nárbh acmhainn don phobal a chur le chéile. Do lorg Mac Easmainn cabhair ó de h-Íde. Lean Mac Easmainn leis sa litir chuig an gCraibhín:

I have not anywhere seen or heard of such a brave true spirit as beats in that handful of poverty-stricken Irishmen and women. They are Irish to the heart, and it did me more good than all else I have seen in Ireland to find them so fiercely trying, in the face of the utmost difficulty, to keep their own language. . . . Only in Tawin, in all that coast strip, do the parents insist on the children having the language, and they are often being jeered and laughed at by the bigger neighbours round.

Chuir sé Tamhain i gcoimheas le Cill Rónáin in Árainn:

In Kiltonan I heard the fathers and mothers speaking a vile attempt at English to their children—and they with a rich splendid speech of their own. But there it is! Nowhere did I find the language cared for, and, with the exception of Tawin, every Irish-speaking home I entered tabooed the tongue of the parents to the children. It is shameful, and almost inexplicable to a man who has travelled as I have among peoples who each and all respect and love their own language. My own countrymen alone are contemptible! For it lies with the people themselves, and if they wished or cared for their country really they could keep her language here in the West, where it is still known and spoken.

Although I nearly despair of the future (I hope I am wrong and only temporarily depressed) of the language, still I feel the very urgency of the situation calls for all the braver effort, and I should be a traitor, if I allowed my fears to stay my hand or chill my heart.¹⁴

D'iarr an Craoibhín cead litir Mhic Easmainn a fhoilsíú sa *Chlaidbeamb Soluis*. D'aontaigh Mac Easmainn agus Pádraig Mac Piarais, an t-eagarthóir, agus cuireadh tús le ciste poiblí do Thamhain.¹⁵ Ag an am gcéanna, d'eagraigh Mac Easmainn ciste príobháideach i measc a chuid cairde féin. I dtús áite orthu seo bhí Máire Hutton, ar chuir sé cóip den achainí chuici ar 1 Deireadh Fómhair.¹⁶

Coláiste Uladh, Cloch Cheann Fhaoilaidh

Go luath sa bhliain 1904 thug Mac Easmainn cuairt ghairid ar Thír Chonaill agus, dá bharr, sheol sé leabhair chuig beirt mhúinteoirí ann. Dhá bhliain ina dhiaidh sin bunaíodh Coláiste Uladh, coláiste traenála samhraidh, ar an Ardaidh Bhug i gCloich Cheann Fhaoilaidh, an Fál Carrach. Ba faoi stiúir Dháil Uladh a bhí an coláiste agus bhí cairde de chuid Mhic Easmainn gníomhach sa Dáil agus sa choláiste araon. Ceapadh Íde Mac Néill ina rúnai agus ina feidhmeannach ginearálta. Bhí Maighread Dobbs ina cisteoir agus thug sise agus Máire Hutton léachtranna. D'fhás caradas idir é agus Úna Ní Fhaircheallaigh, an chéad phríomhollamh.¹⁷ In Aibreán 1906 scríobh Máire Hutton chuige faoi gheallúint a bhí tugtha aige litir a chuir chuig an *Northern Whig* i dtiaobh oscailt an choláiste. Dar léi, dá

mbeadh na ceithre choláiste traenála éifeachtach, bhí dóchas ann go dtabharfadh an Bord Náisiúnta um Oideachas aitheantas agus cúnamh airgid dóibh.¹⁸ Go luath ina dhiaidh seo, d'ímigh Mac Easmainn go Santos agus tá cuma ar an scéal nach raibh deis aige dul go Tír Chonaill i 1906. Ach, nuair a d'fhill sé abhaile i samhraidh na bliana 1907, thug sé aghaidh láithreach ar Choláiste Uladh. Ar 10 Lúnasa, scríobh sé chuig Edmond Morel, den Congo Reform Association, ag rá go raibh sé ar tí dul "into the wilds of Donegal where letters will not find me."¹⁹ An lá dar gcionn dúirt sé le Máire Hutton: 'I go to Cloghaneely next week to the Training College there for a fortnight, to learn and help.'²⁰

Tar éis dó Tír Chonaill a bhaint amach, rinne sé teagmháil lena chairde, athuair. Bhí sé leithscéalach le Gertrude: 'I wish I knew as much Irish as I do French' agus, níos déanaí, 'Irish spoken on all sides, which is delightful too—to get away from the loathsome twang of vulgar cockney.'²¹ Scríobh sé arís chuig Morel: 'I am in the wildest part of Donegal and the scenery is beautiful and so are the people.'²² Bhí níos mó den mhaoith-neachas sa mhéid a dúirt sé le Bulmer Hobson: 'It is a grand neighbourhood—all Irish. . . . It has made me *mad* to think how easily Irish *could* have been saved over widespread districts—within my lifetime—if only there had been any effort. The language was all over N. Co. Donegal thirty years ago—in fine vigorous life, spoken probably by 90,000 people at least in this one county . . . it is now like bringing medicine to the lips of a dying man—yet who knows but that God may be the physician.' Bhí eagar de dhíth ar an scoil fós agus 'a strong

resolute *head*, a Man! . . . the thing needed is a strong firm man to enforce discipline' agus le bheith freagrach as foirgintí agus combhfreagras. Mhíneadh sé do Hobson go raibh Úna Ní Fhaircheallaigh ar tí turas gnó a dhéanamh tríd an gcontae, i gcarr, agus bhí seans ann go raghadh sé in aonacht léi.²³ Rinne sé amhlaidh agus thug sé cur síos do Mháire Hutton: 'I saw a lot of her in Donegal—and we motored together with her brother and Aodh Ua Dubhthaigh, the Gaelic League Organiser, — from Letterkenny to Bundoran via all the West & Carrick & Slieve League. There is still plenty of Irish spoken if only it could be systematically spoken. There must be nearly half—certainly over a third of the whole population of Donegal Irish speakers—but English has supplanted it terribly in their *thoughts* I fear.' Shínigh sé an litir 'Ruaidhrí MacAsmund'.²⁴

Ba i ndiaidh na tréimhse seo sa choláiste agus an tuiscint a fuair sé ar na fadhbanna a bhain lena riaradh a thosnaigh sé ag tabhairt cúnamh airgid don choláiste, go háirithe chun halla nua a thógáil. Mar a scríobhadh, níos déanaí, i stair an choláiste:

Dhá nó trí bliana a bhí an Choláiste ar bun nuair a thoisigh Ruaidhrí Mac Easmuinn ar shuim a chur san obair. Thug sé fa deara go raibh an teach ar an Ardaidh Bhig ró-bheag don mhéid mac léighinn a thigeadh gach bliain. Bheartuigh sé ar halla a thógáil a bheadh ina ionad foghluma do lucht na Coláiste sa tSamhradh agus ina ionad cuideachta agus caidreibh do mhuintir na paróiste ar feadh na codach eile den bhliain. Chuir sé a lámh ina phóca fhéin agus fuair sé congnamh airgid óna chairde.²⁵

Tá fianaise ar na hiocailochtaí seo ó 1908 go 1910 sna sálleanna seice leis.²⁶

Toisc é a bheith i Meiriceá Theas ina dhiaidh sin, go háirithe nuair a bhí a chuid ama agus fuinnimh síuite ag feachtas an Putumayo, ní go dtí samhradh na bliana 1912 a d'éirigh leis seal a chaitheamh i gColáiste Uladh arís. Ó Bhéal Feirste ar I Lúnasa, scríobh sé chuig Gerrude, ag rá go raibh sé ag imeacht go Baile Átha Cliath an oíche sin agus as sin go dtí An Ghailimh, Bun Dobhráin agus an Fál Carrach.²⁷ Ar an gcamchuairt seo chuaigh sé go Tamhain agus ar aghaidh, ó thuaidh, go Coláiste Uladh agus, fad a bhí sé ann, go hOileán Toraigh. Ar 1 Meán Fomhair, scríobh sé ó Óstán an Fháil Charraigh chuig Éamon de Valera i dTamhain ag rá go raibh sé 'going about a good deal' agus go raibh sé tar éis cuairt a thabhairt ar Thoraigh. 'Here . . . there is plenty of Irish too and the College is doing well.' Bhí na scoileanna dátheangach, cuid mhaith, agus bhí sé ag dúil go mba amhlaidh le scoil Thamhna.²⁸ Ón óstán sa bhFál Carrach, sheol sé cúpla litir chuig Travers Buxton den Anti-Slavery Society, lena raibh sé ag comhoibriú faoi imeachtaí an Putumayo. Nuair a d'iarr Buxton grianghraf air, chuir sé ceann a tógadh i dToraigh chuige: 'Everyone save myself in the picture speaks Irish as their mother tongue. The old men, the girl next to me and the young man on the opposite side (brother and sister) are all wonderful Irish speakers, singers and dancers. The group was taken on Torry [sic] Island, 12 ms. off the NW coast of Donegal & was taken by myself—or rather I adjusted the camera & a young Carmelite monk took the actual snap shot.' Dá mbainfeadh Buxton úsáid as an ngrianghraf, you must

include all the rest of the group—and you must call it “Sir R.C. at home on Torry Island, off the Donegal Coast, Ireland”.’²⁹ Chuir sé grianghrafanna, chomh maith, chuig Gertrude, a bhí, maraon lena deirfiúr, Eilís (Elizabeth), tar éis freastal ar Choláiste Uladh: ‘The photos from Tory have turned out *splendid*. I will send you copies, as soon as the full supply comes from Dublin. Everyone (except poor Bessie) has come out well—you and Eilís and lots of others as clear as the Sun could make you [sic].’³⁰

Conamara, 1913-14

I mí Bealtaine 1913 réab galar tógalach ar fud cheantar na n-oileán i gConamara. Ar an 9ú lá den mhí thug an *Irish Independent* ceannreidil, le grianghrafanna, don nuacht ar dhá leathanach: ‘Stricken Connemara District’, ‘Epidemic of Fever. Western Scourge. Typhus and Typhoid among Poor Peasants’. Lean an nuachtán de, tré Bhealtaine agus Meitheamh, ag cur síos ar an ráig agus bhunafodar ciste ar 15 Bealtaine. Léitheoir amháin a thug aird air ab ea deirfiúr Mhic Easmainn, Agnes (nó Nina, mar a tugadh uirthi sa chlann). Ó Berkshire, áit a raibh cónaí uirthi, scríobh sí chuig an nuachtán ar 10 Bealtaine (foilsíodh an litir ar an 13ú lá), ag fógairt gur rud náireach é an ráig agus ag cáineadh neamhaird na n-údarás i leith galair a scaip i measc an phobail go rialta.³¹

Is é is dóichí gur uaithi a tháinig scéala na ráige chuig a deartháir, Ruairí. Ar aon chuma, sheol sé féin litir ó Londain chuig an *Irish Independent*, a foilsíodh faoin cheannteideal “This ‘Irish Putumayo’”, agus a chuir drochstaid an cheantair (‘the

appalling state of things in Connemara’) i leith easnamh fíor-rialtas. ‘Were this, in truth, a “united kingdom,” the Press of its capital would constrain some reference to a state of things so near its doors, but I have not seen a single word in any London daily, from the *Times* to the *Globe* or *Daily News* to the *Westminster Gazette* of this dire need of our plague-pestered “fellow-subjects” of Connemara.’ Chuir sé £10 ar aghaidh ón Col. J. Kennedy malle le £5 uaidh féin. Bhí súil aige Londain a fhágáil gan mhoill agus cuairt a thabhairt ar an dúthaigh chloíte féachaint ‘whether something lasting cannot be done to remove the stain of this enduring Irish Putumayo from our native land.’³²

Thaistil sé go Baile Átha Cliath go luath ina dhiaidh sin, agus rinne sé teagmháil leis an Dr Séamus Ó Beirn ar 24 Bealtaine, ag iarraidh air teacht len é fheiscint, sula raghadh sé i gcomhar le ‘some important people.’³³ Bhí sástacht le braith ina fhocail, nuair a dúirt se le Alice Stopford Green: ‘my “grave indiscretion” in likening Connemara to the Putumayo has, after all, done *only good*. That is clear. No one I find reproaches me and all were secretly glad—some openly so and at any rate widespread public attention has been called to the evil and wicked plight of those poor people—a remnant of Cromwellian civilisation sitting in the embers of the hell or Connaught then decreed the doomed Irish race.’³⁴

Tar éis dó dul i gcomhairle le daoine i mBaile Átha Cliath, bhog Mac Easmainn ar aghaidh go Conamara. Le Morel dúirt sé: ‘I go to Galway tomorrow, 6th, for six days.’³⁵ Níor fhan sé chomh fada leis sin, ach, fós féin, chuaigh an turas i bhfeidhm go mór air. Nuair a d’fhill sé ar Bhaile Átha Cliath, d’oscail sé

litir ó Charles Roberts MP agus bhreac sé ar an imeall: 'Recd. in Dublin, on return from Connemara, 9 June 1913 at 11p.m. very wet cold and tired with today's glimpse of the Irish Putumayo. Mavrone! The "white Indians" of Ireland are heavier on my heart than all the Indians of the rest of the earth.'³⁶

Mar a bheifeá ag súil leis uaidh, d'iarr sé cabhair óna chairde agus ní fada go ndearnadar rud air (Maighréad Dobbs, ina measc).³⁷ Bhí Francis Cowper, iarchonsal i Liospóin agus cara leis, corraithe. Bhí sé tar éis nuachtáin ó Éirinn a fháil ina raibh litreacha Mhic Easmainn 'depicting the dreadful condition of the poor starving inhabitants of Connemara.'

Your description of the sufferings of those poor people is truly heartrending and most pathetic, and written in your usual brilliant style. Alas, poor Ireland! . . . Your mission in this world seems to be to bring to the light of day and unmask the infamies and oppressions of brutal men exercised over defenceless human beings for—auri sacra fames—first the accursed Congo atrocities—then the diabolical tortures at Putumayo, and now the sufferings of your own poor countrymen. . . . In truth you are fulfilling your altruistic mission nobly.³⁸

Tháinig torthaí ó níos faide i gcéin, ó Buenos Aires ach go háirithe, áit ar bailíodh £871.00 faoi mhí Mheán Fómhair.³⁹ Leanadh le bailiú airgid don scéim seo i ndiaidh bhás Mhic Easmainn agus i gcuimhne air.⁴⁰

Leis an airgead a bailíodh, d'eagraigh Mac Easmainn scéim dáileadh bídh ar pháistí scoile an cheantair. Scríobh sé chuig Gee

i mí Iúil: 'The Connemara party leaves Galway today for Carraroe etc. in two motor cars to visit the schools . . . and begin my free meals daily. Strictly on the Irish language and it alone.'⁴¹ Ar 13 Nollaig, fuair sé litir fhada ó Jane Tubridy, múinteoir i Scoil Naoineán Mhic Dara, An Cheathrú Rua. Ghabh sí buíochas as litir leis, cé go dtáitneodh cuairt léi, mar gur mheas sí go mbainfeadh sé sásamh as féachaint ar na páistí ag an 'daily feast'. Bhíothas ag clof le téarmaí na scéime—paidreacha srl. as Gaeilge. Lean sí léi, ag míniú dó gurb ise a bhunaigh an chéad scoil san áit, fiche cúig bliain roimhe sin, agus í nua-oilte ón gColáiste Traenála, le Dioplóma den Chéad Ghrád agus ceann de na Teastais ba luaithe i Kindergarten. Chuir sí tús leis an modh teagaisc, ar ar tugadh níos déanaí an clár dátheangach. Ag tagairt di don Bhord Náisiúnta, dhiirt sí: 'I never adhered to their barbarous rules in dealing with the little Irish-speaking children committed to my care.'⁴²

Ón méid a tharla ina dhiaidh sin tá cuma ar an scéal gur bhain na 'daoine iomráireacha' a luaigh Mac Easmainn le Séamus Ó Beirn le gluaiseacht an chomharchumannachais. Ina measc bhí Harold Barbour, ball de chlann ag a raibh gnó línéadach ó dheireadh na hochtú aoise déag.⁴³ Ar 16 Meith-eamb, scríobh Barbour chuig Mac Easmainn ag rá go raibh sé ag iarraidh ar dhaoine áirithe beart a dhéanamh agus luaigh sé Sir Horace Plunkett, Mrs Greene, an Dr Costelloe, Ard-Easpag Thuama, agus an Dr Bigger i mBaile Átha Cliath. Is é is dóichí gur chas Mac Easmainn agus an Pluincéadach ar a chéile, chomh maith, mar, i litir nach bhfuil data uirthi, mhol an Pluincéadach go dtiocfaidís le chéile le cás Chonamara a phlé.⁴⁴ Agus do scríobh

E.A. Stopford, comhoibrí eile le Horace Plunkett, trí huairé chuir Mac Easmainn, ag cur scéim feabhsaithe faoina bhráid.⁴⁵

I rith an ama, bhí Barbour mar fhear eagair do ghrúpa a bhí ar tí dul go Conamara le hiniúchadh a dhéanamh. Do chinn sé ar chuireadh a thabhairt do Dhubhglas de h-Íde i réamhthuras, toisc an Ghaeilge a bheith ar a thoil aige. Tharla na turasanna seo agus, faoi mhí na Samhna, chuir Barbour in iúl do Mhac Easmainn go raibh an tuarascáil acu réitithe. Foilsíodh í in eagrán na Bealtaine dar gcionn de *The Irish Review* mar 'The Connemara Islands', agus Barbour, Mrs Green, Douglas Hyde agus Alec Wilson luaite mar údair.⁴⁶ Dhá roinn a bhí san alt, 'tuairisciúil' ('descriptive') agus 'cruthaitheach' ('constructive') agus thug an t-iomlán achoimre agus anailís bheacht ar ghnéithe eacnamúla agus sóisialta den saol i gConamara, maille le moltaí faoi fheabhsaithe ba ghá a dhéanamh agus a bhí indéanta.

Go luath tar éis bhunú na nÓglach ag deireadh na bliana 1913, ghlac Mac Easmainn páirt sa ghluaiséacht. Bhí sé ar na daoine ba ghníomhaí san earcaíocht agus thaisil sé ar fud na tíre ag labhairt ag cruinnithe poiblí. Bhí an chéad cheann acu seo sa Ghaillimh agus bhí an Constábla Ríoga ar a n-airdeall; ón tréimhse seo ar aghaidh, dheineadar faire ghéar ar na gluaiséachtaí aige. Nuair a d'fhill sé ar Chonamara, mar sin, roinnt míonna ina dhiaidh sin, tá ar ár gcumas a chuid gluaiséachtaí agus gluaiséachtaí a chomhleacaíthe a leanúint tré thuarascáil-acha an RIC. Tabharfaidh dhá dheismíreacht léargas dúinn:

He arrived at 10.34 a.m. from Dublin on 1/4/14 and put up at the Railway Hotel. Oscar Schmernier, a German, arrived

at Hotel at 9 p.m. from Limerick on previous night. About 1.45 p.m. Casement, Schmernier, Doctor S. O'Beirne, and Professor O'Malley (Galway), a prominent Sinn Féiner, left Galway by motor for Connemara. They visited National Schools at Carraroe, and called on Father Healy, P.P. They later called on Mr. Tubridy, N.Teacher, Carraroe. The German here alleged that the failure of Hamburg-America Line boats to call at Queenstown was due to the action of British Government. The party then motored to Hotel of the Isles via Polam Head, and stayed the night there. On 2/4/14 they visited National Schools at Lettermullen, Frabane, and Tiernea and called at Carraroe at 12 noon—their alleged object being to see the children at lunch. The German was represented as a Berlin newspaper correspondent who took an interest in the kelp business. They then called at Derrynea Courthouse and returned to Galway at 9.15 p.m. Casement on their arrival went into Gaelic League Rooms and watched Volunteers drill for ten minutes. On 3/4/14 Casement and Schmernier left Galway for Dublin and were seen off at Railway Station by George Nicholls and Brian Cusack. Casement never made any public speeches in County Galway.⁴⁷

Tá difríochtaí áirithe san tarna tuarascáil de chuid an RIC. Dar leis an gceann seo, thiomáin an tUasal Stormmouth, ar leis óstán sa Ghaillimh, an dream daoine. Bhaineadar amach an Cheathrú Rua ag a 4 i.n. (ró-dhéanach d'am scoile), áit ar chuir an tUasal Tubridy fáilte rompu ina theach féin. Ina dhiaidh sin chuardar ar

aghaidh go Leitir Mealláin agus Óstán na nOileán ('Hotel of the Isles'). Tar éis dóibh bualadh isteach chuig scoilcanna an lá dar gcionn, [they] left for Kilmilken near Lenane where Patrick O'Malley, brother of the Professor T. O'Malley, resided. When passing Ternagh they halted for a little while, some of the party went into the Courthouse where Petty Sessions were being held.⁴⁸

Tacaíonn foinsí eile leis an chur síos seo. Na blianta fada ina dhiaidh, labhair Sínead Ní Mháille, deirfúr leis an Ollamh Tomás Ó Máille (an Professor T. O'Malley thuas) faoin gcuid den turas a chuaigh go dtí Coill Mhíolcon.

Shortly before the beginning of the 1914 war she entertained to dinner at Muintir Eoin, Sir Roger Casement and Zweinreinger, the Editor of the 'Berlin Tablet'. She recalled that on that occasion, Zweinreinger prophesied complete freedom for Ireland if Germany won the war, provided she lent her support, and she believed that this influenced Casement in his subsequent actions.⁴⁹

Faighimid léargas eile, fós, faoin eachtra ó alt a foilsíodh san *Irish Independent* ar 27 Aibreán 1914 faoin cheannnteideal: "Irish Wilderness: Nothing but Stones"—An Eminent German on Gorumna Island'. Tiontú ab ea an scéal d'alt a foilsíodh ar 6 Aibreán i nuachtán i mBeirlín, an *Vösische Zeitung* scríofa ag 'one of the journal's editorial staff', Herr Oskar Schweriner. Dúirt an réamhnóta san *Independent*: 'Herr Schweriner's articles on Ireland have been widely read throughout Germany and elsewhere abroad, and have attracted much attention. One of

them furnished the subject matter for the weekly article in the *Kreuz Zeitung* of Professor Schiemann, who is a personal friend of the German Emperor. We are indebted to Sir Roger Casement for the translation.'

I bhfríorál atá corraitheach agus glé, tugann alt Schweriner tuairisc ar an mbochtanas i nGorumna, ar easpa féidearthachtaí tionsclaíochta (luaitear fíodóireacht, marmar agus eibhear), agus ar dhínit an phobail. Mar chríoch, scríobh sé:

I have no reason to be, nor am I, a partisan, but as a thorough Mid-European the frightful condition of this people is beyond my comprehension. . . . The Home Rule question may, while Ireland, as yet, does not possess self-government, sooner or later be resolved from here. In one way or another. The people recognise the hopelessness of their plight, their only trust is the confident expectation of self-government. Meanwhile the young men are no longer willing to enter the Army and Navy of England. They will fight for themselves.

In one way or another—from here one day the decisive war goes forth—from this western corner of Ireland, whose hungered dwellers speak well-nigh only Irish, and where the watchword is: 'Eire go bragh'—Ireland for ever!⁵⁰

Sa Charcáir: Smaointe Deiridh

An ábhar iontais é, nuair a chuirimid san áireamh smaointe agus gníomhartha Mhic Easmainn i leith Iarthar na hÉireann, nár dhéarmad sé an ceantar agus é sa phríósún roimh bhás dó? Dúirt

sé le Emmeline Cadbury, bean chéile William, nuair a thug sí cuairt air, gur theastaigh uaidh go gcuirf i dtír é ón bhfomhuireán ar an gCeathrú Rua: 'Emmeline, if only they had landed me at Carraroe, things might have gone differently! They were waiting for me at Carraroe—armed men who would have protected me and hidden me. But the Germans chose instead to land me on an open beach at Tralee.'⁵¹

Nuair a bhí sé in am dó uacht a dhéanamh sa phríosún, rinne sé coinníoll de go dtabharfaí an t-airgead a bhí curtha i bhfolach aige sa sean-ráth i gCiarraí, dá dtiocfaí air, do Dhubhglas de h-Íde 'for the school fund (Miss Tubridy's school at Carraroe)'.⁵² Agus, i litir eile, scríobh sé: 'Today my mind is far away down by O'Sullivan Beare Land and over there where I shall never be again, not even in dreams, by Clare and Aran and Gorumna. I wonder how it will be a hundred years hence, and whether any of the old speech and thought survive.'⁵³

¹ Gertrude Bannister, 'Early Recollections of Roger Casement', Leabharlann Náisiúnta na hÉireann (LNÉ), Ls. 5588. Tá cuid d'fhuilocht Mhic Easmainn le fáil in Herbert Mackey (eag.), *The Crime against Europe: Writings and Poems of Roger Casement*. Baile Átha Cliath: Fallon, 1958.

² Tugann Séamus Ó Cléirigh iomlán na litreach seo sa leabhrán *Íntreach aige, Casement and the Irish Language, Culture and History*. BÁC: Clódhanna Teo., 1977.

³ Thug athair agus mac tacaíocht don Congo Reform Association.

⁴ Roger David Casement (RDC) chuig Richard Morren, 10/7/06, LNÉ Acc. 4902 (2). Ba é George Henry, an 5ú Iarla Cadogan (1840-1915), Fear Ionaid an Rí ó 1895 go 1902. Bhí Louisa Farquharson ina húdár ar *Ireland's Ideal*, Conradh na Gaeilge, Paimpléad 31, Bealtraine 1905. Tá a cuid litreacha chuig RDC i LNÉ

Ls.13073 (31/í) agus (46/viii); féach an 'Brief to Counsel' (1916) i LNÉ Ls. 13088 (1/iii).

⁵ Tá teacht ar nótaí beathaisnéise faoi Íde Mac Néill agus go leor eile de lucht aitheantais Mhic Easmainn sna himleabhair éagsúla de 1882-1892 *Beathaisnéis*, 1-5, le Diarmuid Breathnach & Máire Ní Mhurchú.

⁶ Féacs in Ó Cléirigh, lch. 20 agus in Mackey lch.170. Bhí óstán ag John Clark i nGleann Airn; d'úsáid sé an t-ainm cléite, 'Benmore', faoinar scríobh sé alt in onóir Mhic Easmainn i mí Lúnasa 1916: 'Benmore', 'In Memoriam—Roger Casement', LNÉ P2275.

⁷ Tá fianaise ar fáil do na himeachtraí seo scaipthe tré scríbhinní Mhic Easmainn.

⁸ LNÉ Ls. 13082 (4), 26/10/05, dtéacht.

⁹ Fuair Mandeville bás in 1888 tar éis téarma sa phríosún inar caitheadh go dona leis.

¹⁰ LNÉ Ls. 13082 (3), gan dáta, circa 1904.

¹¹ Tom O'Flaherty, *Aranmen All*. Baile Átha Cliath: Three Candles, 1934. Ll. 157-8.

¹² RDC chuig Hurton, 21/11/04, LNÉ Ls. 8612.

¹³ Ó Ceallacháin chuig RDC, 3/1/05, LNÉ Ls. 13078 (4). Bhí tionchar ar leith ag Ó Ceallacháin chomh maith ar óige Liam Uí Fhlaithearra—féach Breandán Ó hÉithir, *Ar Chaint sa Sráidbhaile*. BÁC: Comhar Teo, 1991, lch. 161ff. Chuir Íde Mac Néill tuairisc chuig Mac Easmainn faoi Thomás Ó Flaithearra i litir, as Gaeilge, ó Árainn. Bhí sé ag obair go dian lena athair, ach d'fhiafródh sí de cén sort leabhair ar mhaith leis: Nic Néill chuig RDC, gan dáta, *ibid.* (2).

¹⁴ RDC chuig de h-Íde, 4/10/04, LNÉ Ls. 8612. Tawin appeal. Ar sé: 'I think were I to live in Tawin or Kilmurry in Aran for three months I should be able to speak the language a bit, and certainly to read it. I can pick up fairly quickly, and in Tawin I found myself able to follow something of what was said around me. Oh! if it could only be made again a living tongue!'

¹⁵ Lainsleadh an achainí san *Chlaidheamb Soluis* ar 5 Samhain, le foilsiú litir Mhic Easmainn. Thug sé féin £20, de h-Íde dhá ghlinn agus an t-eagarthóir, an Piarasach, ginf' amháin. D'éirigh go maith leis an achainí; faoin 19/11/04 bhí £47-12-00 agus £133-17-00 faoin 3/12/04, nuair a cuireadh clabhsúr air. Ar an lucht síntiúis bhí an Dr Wm Walsh, Ard-Easpag Caitliceach Átha Cliath (a scríobh litir tacaíochta, chomh maith); Edward Maryn, The O'Neill, Stephen Gwynn agus an Bantiarra Ffrench. An *Claidheamb Soluis*, 19/11/04, 26/11/04 and 3/12/04.

- 16 RDC chuig Hurton, 2/11/04, LNÉ Ls. 8612.
- 17 Chuir sé aithne, chomh maith, ar Mac Giolla Bhríde (An Tiarna Ashbourne), Séamus Mac a'Bháird agus Aodh Ó Dubhthaigh.
- 18 Hurton chuig RDC, 2/4/06, LNÉ Ls. 13073 (8/ii). I mBéal Átha an Ghaoraidh, i dTúir Mhic Éadaigh agus i mBaile Átha Cliath a bhí na coláistí eile.
- 19 RDC chuig Morel, 10/8/07, Morel Papers (MP) F8/22, London School of Economics.
- 20 RDC chuig Hurton, 1/18/07, LNÉ Ls. 8612. Chuir sé scéal chomh maith chuig a chol ceathar, Gertrude: RDC chuig Gertrude, 14/8/07, LNÉ Ls. 13074 (4/ii). D'úsáid sí Úna mar leagan Gaeilge dá hainm. Tháinig síse agus a deirfiúr, Éilís, chuig an gcoláiste go rialta ina dhiaidh sin.
- 21 RDC chuig Gertrude, 28/8/12, 2/9/12, LNÉ Ls. 13074 (4/ii).
- 22 RDC chuig Morel, 31/8/07, MP F8/22.
- 23 RDC chuig Hobson, 2/9/07, LNÉ Ls. 13158 (2). Chuir sé *prospectus* don bhliain 1908 chuige níos déanaí, *ibid.*, 24/10/07.
- 24 RDC chuig Hurton, 19/9/07.
- 25 Séamus Ó Néill & Bernárd Ó Dubhthaigh (eag) *Coláiste Uladh: Leabhar Cuimhne Iubhaile Leith-Chéad Bliain, 1906-1956*. Coiste na Coláiste a d'fhoilsigh. lch 11.
- 26 M.sh. £25, 15/8/08; £30, 14/10/09; £31, 20/7/10, LNÉ Ls. 15138 (1).
- 27 RDC chuig Gertrude, 1/8/12. Bhí socrú déanta aige le muintir Cadbury, lena raibh sé cairdiúil, casadh leo i mBun Dobhráin.
- 28 RDC chuig deValera, 1/9/12, LNÉ Ls. 14100. Bhí sé tar éis £5 a chiur mar dhuaiscanna do Fheis Tánhna ('Proviso—Irish in competitions and judging, if possible'), *ibid.* 14/8/12. Scríobh sé dhá uair chuig Mrs O'Beirne, máthair Shéamuis, le buíochas a ghabháil don dléan a thug sí dó agus, níos déanaí, faoi bhronntanas a bhí curtha aige chuichi: RDC chuig Mrs O'Beirne, 20/8/12 agus 4/11/12 ('I am glad that Robert Emmet reached you safely and not broken') *ibid.*
- 29 RDC chuig Buxton, 8/9/12, Anti-Slavery Society Papers, MSS. Brit. Emp. S 19/D2/3; scríobh sé arís ar 2/9/12, 6/9/12 agus 7/9/12.
- 30 RDC chuig Gertrude, 16/9/12, LNÉ Ls. 13074(7/iii); agus 14/9/12, 18/9/12, 22/9/12, *ibid.*
- 31 *Irish Independent*, 9/5/13 (lch 3 agus 5); Agnes Newman chuig an *Irish Independent*, 10/5/13, lch 5. Scríobh sí dhá uair ina dhiaidh sin (foilsithe ar 23/5 agus 29/5), i bhfírial cáinte a chuaigh i dtreise le gach litir.
- 32 *Irish Independent*, Dé Máirt, 20ú Bealtaine 1913, lch 5. Is léir gur scríobh sé chuig nuachtáin eile chomh maith.
- 33 RDC (55 Lr Baggot St.) chuig Ó Beirn, 24/5/13, LNÉ Ls. 14100.
- 34 RDC chuig ASG, 30/5/13, LNÉ Ls. 10464 (10).
- 35 RDC chuig Morel, 5/6/13, MP F8/25.
- 36 Roberts chuig RDC, 6/6/13, le fáil i B.L. Reid, *The Lives of Roger Casement*, New Haven: Yale University Press, 1976, lch 172.
- 37 Mairtread M.C. Dobbs chuig RDC, 2/7/13, LNÉ Ls. 13073 (5): 'I have been intending for some time to send you the enclosed for the school-children or any other use you like to put it in Gorumna.'
- 38 Cowper chuig RDC, 10/7/13, LNÉ Ls. 13073 (13/ii).
- 39 William Warden chuig RDC, 13/8/13, 26/9/13, 19/10/13, 26/12/13, LNÉ Ls. 13073 (16/ii); John Nelson chuig RDC, 3/10/13, 6/10/13, 21/11/13, LNÉ Ls. 13073 (12/i).
- 40 Féach *An Claidheamb Soluis*, 5/11/1918 agus 19/11/1918, mar shampla. Tugadh cur síos sna heagráin seo agus in eagráin níba dhéanaí ar an méid a baillodh. Luaitear an scéim, chomh maith, i Mairtread Ní Chinnéide, *Máire de Buitléir: Bean Abheochana*. B.Á.C.: Comhar Teo., 1993, lch 130; d'eagraigh Máire de Buitléir (Mary E. Butler) i le cabhair Úna Bean Uí Dhiosca (Mrs McClintock-Dix).
- 41 RDC chuig Gertrude, 19/7/13; LNÉ Ls. 13074 (8/i).
- 42 Tubridy chuig RDC, 13/12/13, LNÉ Ls. 5463. Ghabh sí buíochas le William Cadbury, freisin. Níos déanaí, do chuir beirt a bhí ar scoil i gConamara le linn an ama seo a gcúimhní ar chuarreanna Mhic Easmainn síos ar pháipéar: féach Colm Ó Gaoira, *Misc.* B.Á.C. Oifig an tSoláthair. 1969; rinne Peadar Neill Ó Domhnaill cur síos ar bhochtanas agus galair na linne, Mac Easmainn ag teacht, Pádraig and Sínead Ní Thiobraide (na múinteoirí), polaitíocht Mhic Easmainn, an chomparáid leis an Purumayo, agus an scéim bídih: féach Peadar N. Ó Domhnaill, 'Ruaidhrí Mac Éasmuint', *Ar Aghaidh*, Lughnasa, 1946, lch 1 (Scríobh sé faoi na himeachtraí in áiteanna eile, chomh maith—fáim buíochas d'Éamon Ó Ciosáin as na tagairtí faoi).
- 43 Bhí gnó rafar líneáidh ag muintir Barbour gar do Lios na gCearrbhach—bhí muilté Hilden ar na monarchana snáth ba mhó ar domhan. Bhí Harold (1874-1938) gníomhach i gcúrsaí forbartha tuaithe agus bhí sé mór le Sir Horace Plunkett.
- 44 Plunkett chuig RDC, gan dáta, LNÉ Ls. 13073 (46/xv).
- 45 Stopford chuig RDC, 12/6/13, 14/6/13, 20/6/13, LNÉ Ls. 13073 (40). Níl fhios again cad a tharla don scéim seo.

46 Barbour chuig RDC, 14/11/13, 22/11/13, 27/11/13, LNÉ Ls. 13073 (18). Sa litir den 22/11 dúirt Barbour go raibh aiféala air toisc babhta nua fiabhrais a leath tré Iar-Chonnacht. A.S. Green, H. Barbour, Douglas Hyde, Alec. Wilson 'The Connemara Islands', *The Irish Review*, Bealtaine 1914, 113-27. Is féidir toradh praiticiúil an fheachtais ar fad a mheas ón nóta eagarthóireachta, a deir: 'At the suggestion of Sir Roger Casement, whose personal experiences on the Islands had convinced him of the urgent need for reform, the following Report, based upon visits and enquiries on the spot, was drawn up for submission to the Congested Districts Board. No notice of the Report, other than a formal acknowledgement of its receipt, was taken by the Board, and no attempt seems as yet to have been made by them to deal with the problem here presented. Further comment is needless - at present. -A.W.'

47 Royal Irish Constabulary, 'Sir Roger Casement - Galway', cuid de chomhad faoi Mhac Easmainn, dar teideal *Crime Special (Secret)*, ar cuireadh tús leis déanach sa bhliain 1914, PRO CO 904/195.

48 'The Movements of Sir Roger Casement', *ibid.* Cuireadh an tuairisc seo isteach ar an 6/6/16 ó Oifig an Chigire Ceantair, Uachtar Ard.

49 'Death of Noted Galway Woman', *Irish Press*, 11/11/47. Féach, freisin, Tomás Ó Máille, *An t-Iomáire Ruadh*. B.A.C: Comhlucht Oideachais na hÉireann, 1939, lch 4, 6. Táim buíoch den Ollamh Ruairí Ó hUiginn don tagairt seo—agus féach an aiste aige: 'Tomás Ó Máille' *Léachtaí Chobh Cille XXVII*. Maigh Nuad: An Sagart, 1997. lgh 83-122.

50 *Irish Independent*, 27/4/13, lch 7 colún 1. Tá tabhacht leis an cheangal seo le Schweriner (a) mar cheann desna foinsí colais a bhí ag Mac Easmainn ar na fáthanna gur theip ar a chuid iarrachtaí loing de chuid an Hamburg-America Line a mhealladh go Queenstown, agus (b) mar go dtugann sé nod eile dúinn faoin teagmháil idir é agus an Ghearmáin sular chuaigh sé go dtí an Ghearmáin déanach sa bhliain 1914 (fear ceannasach, mar shampla, ab ea an tOllamh Schiemann).

51 Luaite ag René MacColl, ó agallamh léi, in *Roger Casement*. London: Four Square Edition, 1960, p.193.

52 Tagairt ag Ó Cléirigh, p.64.

53 RDC, 16/7/16, tagairt ag Ó Cléirigh, pp.62-3.

Scéalaíocht ar Chogadh in Imigéin

Seán Mac Mathúna

Sraith de ghnéithe, an chuid is mó acu ceangailte as a chéile, a bhaineann leis an gCogadh Cathartha - nó Cogadh na gCarad - nó Cogadh na mBráthar. Ceapacháin bunaidh as samhlaíocht an údair iad go léir ach amháin go bhfuil gach ceann acu comhthreomhar le rud éigin a tharla san am úd - atá anois, fanoir, san imigéin.

I

BEIRT BHACACH

Cúm na Madraí, Gleann Carrthaigh, Ciarraí, Iúil, 1891

DEIRTEAR mar gheall ar Chúm na Madraí go líonann sé le ceo oíche Shamhna is ná fágann sé an áir go nglaoonn an chuach amach air an samhradh dár gcionn. Ní shílfeá é sin an lá áirithe seo mar bhí sé ina bhrothall ar fad agus an mheitheal ag tarraic féir chun na cruaiche, na scafairí is na mná óga ag faire a chéile, agus an t-aoibhneas a bhí ar gach éinne, an dea-shín is an dea-chroí is mos na gcuansóg go ramhar ar an aer; an chuid eile acu is súil acu leis an bhfead chun an dinnéir, agus an bheirt pháiste, clann Thaidhg Mhicil Thaidhg, ar an gcinnfhearainn is gach scread astu. Na clathacha mórtimpeall déanta de ghain-eamhchloch rua ag sú na gréine is mar a bheadh teas rua ag éirí díobh.